

Passing from a discursive subject to an active subject (discourse analysis of the insult film from the theoretical perspective of Laclau and Mouffe)

Article Type: Research

Mostafa Dashti Ahangar¹, Morteza Barari Raeesi^{2*}

Abstract

Lebanon has continuously experienced internal conflict due to the rivalry among power institutions. One of the most significant conflicts in this country is the discord between Christians and Palestinian migrants, which has occasionally led to bloody events. The film "The Insult," directed by Ziad Doueiri (2017), portrays some of the tensions between these two powerful groups and revisits their historical roots. The primary aim of discourse theories is to explain the relationship between social processes and meanings, and Laclau and Mouffe have linked linguistic issues more closely with political matters; according to them, no meaning exists outside of political-social discourses. What distinguishes this theory significantly from other Marxist theories is that, for Laclau and Mouffe, meaning is never final or fixed but rather a phenomenon that is multivalent and indeterminate. They do not view humans as Althusserian subjects, passive and trapped in historical determinism; rather, subjects can resist discourses and act autonomously. Based on this premise, the main issue of this article is to elucidate how antagonistic discourses emerge in this narrative through the analysis of embedded signs within it. Additionally, according to Laclau and Mouffe's theory, it examines the agency of individuals as discursive subjects free from ideological constraints. This article employs a descriptive-analytical method and utilizes Laclau and Mouffe's theory to demonstrate that characters representing discourses ultimately transform from subjects subdued by power elements into active and influential subjects by reflecting on the past and

¹ Associate Professor in persian language and literature, Velayat University, Iranshahr, Iran. orcid.org/0000-0002-1316-6558.

² *Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Velayat University, Iranshahr, Iran. orcid.org/0009-0000-7602-7195. Email: m.barariraeesi@velayat.ac.ir

contemplating its implications, thereby creating new meanings. This text views grappling with the past and addressing old knots as a solution to resolving internal conflicts in Lebanon, rather than allowing these disputes to remain hidden in the recesses of history.

Keywords: Discourse Theory, Subject, Laclau and Mouffe, Antagonism, The Insult Film

1. Introduction

Human understanding of its own position and existence has always been a matter that has occupied the human mind. This issue is significant because, depending on the type of knowledge and awareness, humans have exhibited various actions. For individuals oppressed during the Middle Ages, there was no recognition of agency or power to act except for mere obedience to the church and ruling authorities. However, with the emergence of the Renaissance and the spread of humanistic ideas, the divinity of humanity was established, and with the dominance of reason and free thought over individual and social life, the stagnation of the subject faded. The theoretical foundations of subject awareness can be found in the early seventeenth century in the thoughts of Descartes. Later, in the eighteenth and nineteenth centuries, with the rise of rationalism, humanity gained significant importance as a knowing agent. Yet, this centrality and divinity of humanity did not last long, as humans became entangled in the grasp of science and technology to such an extent that, with the fading of critical thought, technology became the most effective tool for the expansion of ideology. Furthermore, Western modern philosophy regarded the subject as a self-founded and unified essence that possesses a pre-constructed and transcendental identity, which is not subject to transformation; for it is itself caught in ideology and unable to free itself from its grasp, to the point where Foucault announces the "death of the subject" by decentering it. However, Laclau and Mouffe, by proposing the indeterminacy of the subject, see the relationship between the subject and discourse as bidirectional; on one hand, discourses call forth and create subjects, while on the other hand, subjects, through divergence and departure from the dominant discourse, pave the way for the emergence of new discourses.

2. Research Questions

1. What strategies do the discourses present in the text use to establish their semantic signified against rival discourses?
2. How do the characters in this narrative free themselves from the control of discourse; in other words, how does the discursive subject in this narrative achieve agency?

3. Conceptual and Theoretical Framework

Although each discourse captures groups within society and, by controlling the minds of subjects, directs their personal and social speech and behavior to achieve hegemony and a relative stabilization of desired meaning through alignment and homogenization of society, thus transforming into the dominant discourse, this theory, in contrast to earlier Marxist theories, posits that meaning is never definitively stabilized. This issue perpetually leaves room for social struggle regarding the definition of identity and society, along with its social consequences. Laclau and Mouffe reject all forms of essentialism and reductionism, emphasizing the logic of possibility over historical necessity. This stance not only contradicts traditional Marxist views but also stems from the instability of the relationship between signifier and signified; this perspective leads to consequences such as instability of meaning, polysemy, and indeterminacy across all sections and theoretical concepts of this theory. Nevertheless, a discursive construction attempts to behave as if the reality it constructs has a fixed and objective structure.

Laclau and Mouffe have a different perspective on the subject compared to Althusser. Althusser views the subject as constructed and shaped by ideology, believing that the subject lacks will and is trapped by the determinism of history. The consequence of this viewpoint is that the subject never reaches consciousness and does not revolt against the dominant system and ideological flow. However, according to Laclau and Mouffe, the subject can rebel against discourses and transform from a passive state into an active agent. By emphasizing the role of subjects and social agents in constructing social order, they distance themselves from Marxism.

4. Results

The most significant discourses present in the film "Insult" are the discourse supporting Palestinian refugees and the Christian party discourse. The first discourse is articulated with concepts such as Muslim, oppressed, and justified, while the second is framed with

patriotic and anti-Palestinian notions. In this film, the two main characters (Yasser and Tony) represent these two perspectives and serve as the central signifiers of the discourses. Each of these discourses condemns the other; Palestinians see themselves as oppressed and the marginalized ones in the Arab world who constantly face discrimination. As a result, they exist in a state of silence and lack of self-confidence, while Christians also perceive themselves as oppressed in their own country. This situation creates a permanent and escalating tension. However, this narrative possesses an insight that conveys to the reader that these conflicts and disputes are not inherent but rather meanings arising from opposition to other discourses. Based on this, Palestinians in Lebanon have constructed their identity, in part, through their antagonism with the Christian party's ideologies, while on the other side of the conflict, the Christian party has shaped its identity in contrast to Palestinian migrants and historical conflicts with them. These contrasts and antagonisms will only come to an end when viewed not through the lens of opposition to the other, but from a critical perspective of oneself and an exploration of the past.

According to Laclau and Mouffe, the subjects of this text are not Althusserian discursive subjects who are summoned by ideology and lack agency; rather, the subjects of this text gradually free themselves from their discursive labels and rebel against them through the reflection and understanding they gain from their own discourse and that of the other. Although initially they construct their identity in relation to the otherness of another identity and present the other as a representative of the opposing discourse, and despite their initial understanding of each other being based on predetermined discursive frameworks that lead to their conflict, they eventually achieve more human relationships through the understanding they develop of each other and themselves. This is the post-structuralist aspect of Laclau and Mouffe's theory, in which social phenomena are not seen as predetermined and mechanical units, but where agency and human understanding hold significant importance.

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از

منظر نظریه لاکلائو و موفه

نوع مقاله: پژوهشی

مصطفی دشتی آهنگر^۱، مرتضی براری رئیسی^{۲*}

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ولایت، ایرانشهر، ایران

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه ولایت، ایرانشهر، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۵

چکیده

لبنان به سبب رقابت نهادهای قدرت، پیوسته دچار کشمکش داخلی بوده است. یکی از مهم‌ترین درگیری‌های این کشور، اختلاف مسیحیان و مهاجران فلسطینی است که گاه وقایع خون‌باری را رقم زده. فیلم توهین ساخته‌ی زیاد دویبری (۲۰۱۷)، گوشه‌ای از اختلافات این دو طبقه‌ی قدرتمند را نشان داده و ریشه‌های تاریخی آن را مرور کرده. اصولاً هدف نظریه‌های گفتمان، تبیین ارتباط فرایندهای اجتماعی با معناهاست و لاکلائو و موفه، در نظریه‌اشان، مسائل زبانی را بیشتر با مسائل سیاسی پیوند داده‌اند؛ از نظر آنان، هیچ معنایی خارج از گفتمان‌های سیاسی-اجتماعی وجود ندارد. آنچه که این نظریه را تا حدود زیادی از دیگر نظریات مارکسیستی متمایز می‌کند این است که معنا در نزد لاکلائو و موفه، هیچ‌گاه امری نهایی و تثبیت شده نیست، بلکه پدیده‌ای است چند معنا و تعین ناپذیر. آنان انسان را به مثابه سوژه‌ای آلتوسری، مفعول و گرفتار در جبری تاریخی در نظر نمی‌گیرند، بلکه سوژه می‌تواند بر گفتمان‌ها بشورد و فاعلیت داشته باشد. براین مبنا، مهم‌ترین مسئله این مقاله، تبیین چگونگی بروز گفتمان‌های متخاصم در این روایت از راه تحلیل نشانه‌های تعبیه شده در آن است. دیگر اینکه مطابق نظریه لاکلائو و موفه، عاملیت افراد را به عنوان سوژه‌های گفتمانی و رها از قیود ایدئولوژیک بررسی کند. این مقاله با روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از نظریه لاکلائو و موفه نشان می‌دهد شخصیت‌هایی که گفتمان‌ها را نمایندگی می‌کنند در نهایت با مرور گذشته و تعمق در آثار آن، از سوژه‌های مقهور عناصر قدرت، به سوژه‌هایی عامل و تأثیرگذار تبدیل می‌شوند و معنایی جدید خلق می‌کنند. این متن، تعمق و روبه‌رو شدن

* نویسنده مسئول: m.barariraeesi@velayat.ac.ir

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

با گذشته و بازکردن گره‌های کهنه را به عنوان راه‌حلی برای حل اختلافات داخلی در لبنان می‌بیند؛ به جای اینکه این اختلافات، پیوسته در پستوهای تاریخ پنهان شود.

واژگان کلیدی: نظریه گفتمان، سوژه، لاکلائو و موفه، تخصص، فیلم توهین

۱. مقدمه

شناخت انسان از موقعیت خود و هستی، همواره از مسائلی بوده است که ذهن بشر را به خود مشغول داشته است. این مسئله بدان جهت اهمیت دارد که انسان با توجه به نوع شناخت و آگاهی‌اش، کنش‌های مختلفی از خود بروز داده است؛ برای انسان مقهور قرون وسطی هیچ اختیار و قدرت کنشگری قائل نبودند مگر پیروی محض از کلیسا و دستگاه‌های حاکم؛ ولی با ظهور رنسانس و گسترش اندیشه‌های امانیستی، الوهیت انسان رقم خورد و با حاکمیت خرد و آزاداندیشی بر زندگی فردی اجتماعی، ایستایی سوژه رنگ باخت.

بنیان‌های نظری آگاهی سوژه را می‌توان در نیمه‌ی نخست سده هفدهم در اندیشه‌های دکارت یافت؛ بعدها نیز در سده هجدهم و نوزدهم با اوج‌گیری خردباوری، انسان به مثابه فاعل شناسایی اهمیت زیادی یافت. اما این کانون بودگی و الوهیت انسان، دیری نمی‌پایید چون انسان، خودش گرفتار چنبره علم و تکنولوژی شد چندان که با رنگ باختن اندیشه‌های انتقادی، تکنولوژی کارگرتین ابزار گسترش ایدئولوژی شد. در ادامه، فلسفه مدرن غربی، سوژه را جوهری خود بنیاد و یک‌پارچه تلقی می‌کرد که دارای هویتی از پیش ساخته و استعلایی است (تاجیک، ۱۳۹۷: ۵۴) و تحول پذیر نیست؛ چه آنکه خود، گرفتار ایدئولوژی است و قادر به رهایی خویش از چنبره آن نیست تا جایی که فوکو با فاعلیت‌زدایی از سوژه، «مرگ سوژه» را اعلام می‌کند. ولی لاکلائو و موفه با طرح تعین ناپذیری سوژه، پیوند میان سوژه و گفتمان را دوسویه می‌دانند؛ از یک سو گفتمان‌ها فراخواننده و آفریننده سوژه‌ها هستند و از سوی دیگر سوژه‌ها با واگرایی و خروج از گفتمان حاکم، زمینه حضور گفتمان‌های نوین را فراهم می‌کنند.

این پژوهش به تحلیل گفتمان‌های فیلم توهین ساخته زیاد دویری -در زبان انگلیسی با نام «The Insult» و در عربی با نام «قضیه رقم ۲۳» شناخته می‌شود- می‌پردازد؛ علت انتخاب این فیلم این است که نخست تضادهای گفتمان‌های فلسطینی و ضد فلسطینی را در دو سطح شخصی

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

و اجتماعی در لبنان نمایان می‌سازد. در سطح شخصی و در ظاهر متن، شاهد درگیری دو شخصیت عادی هستیم ولی در لایه‌های معنایی بعدی، بین دو طبقه و دو نگرش تضاد وجود دارد؛ دوم اینکه این فیلم در سال ۲۰۱۷ به عنوان نماینده لبنان، نامزد بهترین فیلم خارجی جایزه اسکار شد و این نشان‌دهنده اهمیت این فیلم در نزد منتقدان است.

مهم‌ترین مسئله این پژوهش، آشکارسازی فرایند شناخت و آگاهی سوژه و نمایاندن روند تحول سوژه‌ها از منفعل به عامل است. به نظر می‌رسد این متن ضمن پیوند دادن شخصیت‌ها با گفتمان، در نهایت راه‌هایی افراد از سیطره گفتمان را واکاوی چگونگی شکل‌گیری هویت‌های گفتمانی از طریق آگاهی سوژه‌ها نسبت به گذشته می‌بیند؛ راه‌حلی بدیل برای مقابله یا برخورد انتقادی با گفتمان سلطه‌گر. همچنین در این متن به عنوان برساختی از امری اجتماعی، با توجه به نشانه‌های متعدد، میدانی از دو گفتمان مهم جامعه لبنانی قابل مشاهده است: گفتمان حمایت از پناهندگان فلسطینی و آرمان‌های آن‌ها و گفتمان ضد فلسطینی و تا حدی ناسیونالیستی که حزب مسیحی نماینده آن است. در هر دوی این گفتمان‌ها، گذشته به مثابه امری مسئله‌دار مطرح می‌شود که زیربنایی است از ساختارهای اندیشگانی گفتمان‌ها. گذشته در اینجا در زنجیره هم‌ارزی با هویت، سنت، فرهنگ و تاریخ مشابه است.

بر این مبنا، مهم‌ترین پرسش‌های این پژوهش عبارتند از:

۱. گفتمان‌های موجود در متن از چه شیوه‌هایی برای تثبیت مدلول معنایی خود در برابر گفتمان رقیب استفاده می‌کند؟

۲. شخصیت‌های این روایت داستانی چگونه خود را از سیطره گفتمان‌ها می‌کنند؛ به عبارت دیگر، سوژه گفتمانی در این روایت چگونه به عاملیت می‌رسد؟

۱-۱. پیشینه پژوهش

مهم‌ترین پژوهش‌های مرتبط با جستار حاضر، به شرح ذیل است:
لاکلائو و موفه (۱۹۸۵) در کتاب هژمونی و استراتژی سوسیالیستی: به سوی سیاست دموکراتیک رادیکال، نظریه گفتمان را مطرح کردند. آنان، در ادامه به خاطر دشواری و مبهم بودن متن این کتاب، در پژوهش‌هایی به شرح این نظریه پرداختند.

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیس*، ...

کریمی و نوابخش (۱۳۹۸) در جستار «واکاوی مفهوم» سوژه «در رویکردهای تحلیل گفتمان»، ضمن ارائه سیر تاریخی مفهوم سوژه، چگونگی تحول آن در نزد پسا ساختارگرایان را بررسی کرده و به شرح نحوهٔ عاملیت سوژه از منفعل به عامل در رویکرد لاکلائو و موفه پرداختند.

منصوری (۲۰۲۲) در پژوهش «واقع المصالحة فی لبنان من خلال فیلم قضیه رقم ۲۳» ضمن بررسی فیلم توهین، مدعی است که سینما می‌تواند با نگاهی موشکافانه از زاویه‌ای متفاوت به مسائل جامعه نگرسته و به دور از از بده بستان‌های سیاسی به آشتی فراگیر دست‌یابد.

میرزایی و شعیری (۱۴۰۱) در سلسله نشست‌های نقد فیلم دانشگاه تربیت مدرس با عنوان «بررسی چالش‌های فرهنگی گفتمان شرق و غرب: ترسیم جهان بر لبه تیغ با نمایش فیلم توهین» این فیلم را روایتی از مسائل حل‌نشده و اوضاع آشفتهٔ خاورمیانه به‌ویژه لبنان، فلسطین دانسته که هر روزه در اثر جنگ‌های داخلی و تنش‌های قومی- قبیله‌ای قربانیان جدیدی می‌گیرد.

براری رئیس (۱۴۰۲) در رسالهٔ «تحلیل گفتمان انتقادی متون سینمایی در فیلم‌های الجنة الآن و عمر از دیدگاه لاکلائو و موفه»، گفتمان‌های سینمایی را متأثر از شرایط سیاسی- فرهنگی هر جامعه دانسته و معتقد است که ساختار فرهنگی، سیاسی و اجتماعی هر جامعه‌ای اعم از هنجارها، ارزش‌ها و باورهایش در گفتمان‌ها و ناخودآگاه متون بروز می‌یابد.

اشکانی و دشتی آهنگر (۱۴۰۱) در جستار «بازنمایی گفتمان گذشته در متون روایی دیداری: مطالعهٔ موردی فیلم‌های گذشته و پلهٔ آخر» ضمن معرفی رویکرد لاکلائو و موفه به‌عنوان رویکردی مناسب برای تحلیل گفتمان متون سینمایی، گذشته را به‌عنوان امری مسئله‌ساز در میان گفتمان‌های ایران معاصر دانسته‌اند.

طبق بررسی، پژوهشی در زمینه تحلیل گفتمان انتقادی در فیلم توهین انجام نشده است و این پژوهش می‌تواند به دلیل ماهیت بینارشته‌ای، بابتی نو در زمینه فهم ادبیات و هنر باشد.

۲. چارچوب مفهومی و نظری

ارنستو لاکلائو به همراه شانتال موفه پایه‌گذاران نظریهٔ گفتمانند و این نظریه را با بازخوانی دیرینه‌شناختی فوکو، دیدگاه‌های ایدئولوژی آلتوسر، نقد هژمونی گرامشی، زبان‌شناسی سوسور، و اساسی دریدا و... در کتاب هژمونی و استراتژی سوسیالیستی: به‌سوی سیاست دموکراتیک رادیکال- «که تاریخ انتقادی از مارکسیسم است» (چوت، ۱۴۰۰: ۲۰) - مطرح کردند. آنان، رویکردشان را بر مبنای ماهیت رابطه‌ای و غیر ذاتی بودن معانی و عدم تثبیت کامل معانی ارائه

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

کردند. از منظر آنان همهٔ امور گفتمانی هستند و هر نشانه‌ای تنها با قرار گرفتن در زنجیره‌ای از نشانه‌ها که مجموعاً یک نظام نشانه‌ای را می‌سازند، هویت و معنی می‌یابد (Laclau and mufte, 1985: 105).

۲-۱. پیوند مباحث زبانی با مسائل سیاسی

لاکلاو و موفه، تحلیل گفتمان را از حوزهٔ زبان‌شناسی به دنیای سیاست و اجتماع کشانده و باب تحلیل اجتماعی را گشودند. نظریهٔ آنان، رویکردی پساساختارگرایانه در حوزهٔ علوم اجتماعی و سیاست است که از لحاظ معنایی ریشه در نظریهٔ زبان‌شناسی ساختارگرای سوسوری دارد؛ اما از جهت اجتماعی نشأت گرفته از چند دیدگاه در حوزه علوم اجتماعی است که آبشخور اصلی آن، اندیشه‌های افرادی همچون مارکس، فوکو، دریدا و گرامشی است. آنان جامعه را زنجیره‌ای از فرایندها می‌شمارند که به تولید معنا منجر می‌شود، لذا «هدف نظریهٔ گفتمان، درک امور اجتماعی به مثابهٔ برساخت گفتمانی است» (Jorgensen & Phillips, 2002: 24)؛ براین مبنای دو بال اصلی نظریهٔ گفتمان لاکلاو و موفه را بعد «معنایی - زبانی» و بعد «سیاسی - اجتماعی» می‌سازند؛ بعد معنایی - زبانی، با بازخوانی اندیشه‌های ساختارگرایی و استفاده از پساساختارگرایی دریدا شکل می‌یابد و بنا به گفتهٔ خودشان (Laclau and mufte, 1985: 5) از پساساختارگرایی ریشه گرفته و تفاوت‌های بنیادینی با آرای سوسور دارد که مهم‌ترینش در حول مفهوم نشانه، شکل گرفته است؛ لاکلاو و موفه به تبع سوسور، تناسب هر نشانه با معنای خود را نه ذاتی که قراردادی و اختیاری می‌شمارند با این تفاوت که سوسور علیرغم اختیاری دانستن پیوند میان دال و مدلول، این رابطهٔ قراردادی را ثابت و ناگسستنی می‌بیند (کسرای و پوزش شیرازی، ۱۳۸۸: ۳۴۵)؛ اما آنان تحت تأثیر دریدا معتقد به بی‌ثباتی این رابطه‌اند که پیامد آن تحول‌پذیری معنای نشانه خواهد بود.

بال دیگر این نظریه، بعد سیاسی - اجتماعی آن است؛ لاکلاو و موفه، خوانشی انتقادی از مارکسیسم سنتی ارائه دادند؛ آنان از سویی با الهام از اندیشه‌های گرامشی، تقسیم‌بندی جامعه به دو بخش زیربنا (اقتصاد) و روبنا (عوامل فرهنگی - اجتماعی) را به هم ریختند تا ضمن ادغام این دو لایه و درهم شکستن جبر اقتصادی، امکان شورش و فائق آمدن فرودستان بر فرادستان را به کمک مفهوم گفتمان توجیه نمایند و از سویی دیگر با رد عینیت بخشی جامعه و تقسیم آن به طبقات و گروه‌های عینی، جامعه را برخاسته از طبقاتی می‌دانند که زائیدهٔ گفتمان و فرایندهای

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

سیاسی‌اند؛ به‌طوری‌که افراد در موقعیت‌های مختلف به طبقاتی منتسب می‌شوند که تحول‌پذیرند نه تعین‌پذیر؛ البته برداشت آنان از سیاست، به معنای محدود و نگرشی حزبی نیست بلکه سیاست مفهومی گسترده دارد و آن این است که گفتمان‌ها پیوسته حقایق را به‌گونه‌ای می‌سازند که سایر شیوه‌ها را طرد می‌کند (Jorgensen & Phillips, 2002: 36)؛ تا با ارائه جامعه آرمانی خویش، ایدئولوژی و سیاست خاصی را از طریق گفتمان‌سازی اشاعه دهند.

با توجه به ماهیت اجتماعی - زبانی این نظریه، لاکلائو و موفه در پی تحلیل همه رخداد‌های اجتماعی در قالب گفتمان و زبان هستند؛ آنان «گفتمان را تصور و برداشت انسان از جهان تلقی می‌کنند» (Howarth, 2000: 103). لذا هیچ معنا و واقعیت معناداری خارج از گفتمان وجود ندارد. از این‌رو رفتارها و پدیده‌های مختلف حتی در صورت وجود خارجی و نمود فیزیکی، تنها با گفتمانی شدن قابل‌درک می‌گردند. در نتیجه در نگاه آنان، گفتمان‌ها با بازنمایی‌های خاصشان از ابژه‌های گوناگون، در فهم ما از دنیای پیرامون، واسطه‌گری می‌کنند. از نگاه لاکلائو و موفه، معناآفرینی رفتاری اجتماعی است که با نهادن نشانه‌ها در زنجیره دیگر نشانه‌ها، به دنبال تثبیت معنایی آن است اگرچه که در نهایت کاری ناممکن است (Jorgensen & Phillips, 2002: 25) زیرا گفتمان‌ها دائماً برای تثبیت و انسداد معنای نشانه‌ها، با همدیگر در ستیز اجتماعی هستند تا معنای مطلوبشان را به‌طور نسبی تثبیت کنند (Laclau and mufte, 1985: 112). بنابراین، این نشانه‌ها معنادار نمی‌شوند مگر اینکه در قالب زبان حلول پیدا کنند.

از آنچه گذشت درمی‌یابیم که گفتمان، پدیده‌ای ارتباطی - اجتماعی است که با استفاده از زبان، هویت فردی و جمعی ما را می‌سازد. در این بازنمایی زبانی، افراد به‌عنوان سوژه‌هایی هستند که هر کدام روایتی از دنیای پیرامون خویش برمی‌سازند. پس این روایت‌ها، هویت‌ها و گفتمان‌ها، همه و همه، فقط با کاربست ابزاری به نام زبان، قدم در پهنه هستی می‌نهند.

۲-۲. گذر از سوژه گفتمانی (منفعل) به سوژه فعال

اگرچه هر گفتمان، گروه‌هایی از جامعه را در سیطره خویش گرفته و با دراختیار گرفتن اذهان سوژه‌ها، به گفتارها و رفتارهای شخصی و اجتماعی آنان سمت‌وسو می‌بخشد (بخارایی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۹) تا با یارگیری و همگن‌سازی جامعه، به هژمونی و تثبیت نسبی معنای مطلوب دست‌یابد و به گفتمان مسلط مبدل شود، اما در این نظریه، برخلاف نظریات مارکسیستی پیش از آن، معنا هرگز به‌صورت نهایی تثبیت نمی‌شود. این موضوع عرصه را همواره برای مبارزه

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

اجتماعی در زمینه تعریف هویت و جامعه و به دنبال آن پیامدهای اجتماعی باز می‌گذارد (قجری و نظری، ۱۳۹۲: ۵۳)؛ چون لاکلائو و موفه همه اشکال ذات‌گرایی و تقلیل‌گرایی را رد کرده و بر منطق امکان، در برابر ضرورت تاریخی تأکید می‌ورزند (چوت، ۱۴۰۰: ۲۰) که این از طرفی خلاف نظر مارکسیست‌های سنتی است و از طرف دیگر ریشه در عدم ثبات رابطه دال و مدلول دارد؛ این نوع نگاه، پیامدهایی همچون عدم ثبات معنا، چندمعنایی و تعیین‌ناپذیری را در تمام بخش‌ها و مفاهیم نظری این نظریه نیز در پی دارد. باین‌وجود، یک برساخت گفتمانی سعی دارد طوری رفتار کند که گویی واقعیت برساخته از آن، شاکله‌ای ثابت و عینی است.

لاکلائو و موفه، نگاه متفاوتی با آلتوسر نسبت به سوژه دارند؛ آلتوسر سوژه‌سازی و مطیع کردن سوژه‌ها بدون اعمال خشونت را مهم‌ترین کارکرد ایدئولوژی می‌داند. این کار از سویی بازتولید نیروی کارآمد و بهبود تولید را به‌همراه دارد و ازسوی دیگر مقاومت سوژه‌ها در برابر قدرت و شورش‌ها را خنثی می‌کند (مرادی، ۱۳۹۶: ۲۵) و پیامدش چیزی نیست جز تداوم گفتمان حاکم؛ لذا «وی ایدئولوژی را مسئله‌ای تاریخ‌مدار نمی‌شمرد بلکه امری ابدی تلقی می‌کرد» (آلتوسر، ۱۳۸۶: ۵۷). آلتوسر برای بیان موقعیت سوژگی از مفهومی به نام استیضاح بهره می‌گیرد؛ به این معنا که ایدئولوژی، افراد را به‌مثابه سوژه‌ها خطاب قرار می‌دهد و آنان را به پرسش می‌گیرد (همان: ۶۷). افراد پس از پاسخ به فراخوانی و پرسش، سوژه می‌شوند؛ لذا با عنایت به اینکه افراد، در موقعیت‌ها و گفتمان‌های مختلف فراخوانده می‌شوند، می‌توان استنتاج کرد که گفتمان‌ها پیوسته وضعیت‌هایی را برای افراد تعیین می‌کند تا شخص آن حالت را بپذیرد؛ یعنی جامعه در گفتمان‌های مختلف هویت‌های متفاوتی به سوژه می‌بخشد. آلتوسر سوژه را ساخته و پرداخته ایدئولوژی تلقی کرده و معتقد است که کارکرد ویژه ایدئولوژی، تبدیل افراد عادی به سوژه‌هاست (آلتوسر، ۱۳۸۶: ۶۱). براین مبنا، آلتوسر سوژه را فاقد اراده و گرفتار جبر تاریخ می‌شمرد. پیامد این نوع نگرش این است که سوژه هرگز به آگاهی نمی‌رسد و دست به انقلاب علیه نظام و جریان فکری حاکم نمی‌زند اما آنچه لاکلائو و موفه بر آن توجه می‌کنند این است که اگر این صحیح بود پس این انقلاب‌ها و انواع ایدئولوژی‌ها و جریان‌های فکری متفاوت و متناقض پس از مارکسیسم همچون فمینیسم، لیبرالیسم، فاشیسم، ناسیونالیسم و دیگر ایسم‌ها از کجا آمده‌اند؟ پاسخ این است که هرکدام از این ایدئولوژی‌ها، با ساختارشکنی و بازمفصل‌بندی دال‌ها و نشانه‌ها، سوژه‌ها را به سوی خود کشانده و گفتمان خویش را هژمونیک نمودند.

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیس*، ...

به این ترتیب، لاکلائو و موفه با الهام از گزاره «مرگ کنش گر واحد» (شومان، ۲۰۲۲: ۴۹) به تبع فوکو و با رد تقلیل گرایی قدرت آلتوسری، قدرت را محدود به طبقه و قشری خاص نساخته بلکه قدرت را در شکل گیری تمامی فرایندها و نیروهایی که جهان اجتماعی را می سازند، بسط می دهند؛ از این رو قدرت در شکل گیری هویت ها و معناداری جهان نقش دارد پس نیرویی نه بازدارنده که مولد است. بر طبق نظر آنان، سوژه می تواند در برابر گفتمان ها طغیان کند و از حالت منفعل به سوژه ای عامل بدل شود. آنها با اشاره به نقش سوژه ها و عاملان اجتماعی در برساختن نظم اجتماعی، از مارکسیسم فاصله می گیرند. آنان این نگاه را وامدار اندیشه های گرامشی هستند؛ وی از سویی با نسبت دادن آگاهی طبقات مختلف به فرایندهای هژمونیک روبنایی، تسلط قطعی اندیشگانی زیربنا بر روبنا را به پرسش گرفت و زمینه رهایی از تقسیم بندی جامعه به طبقات عینی را برایشان هموار کرد و از سویی دیگر با ارج نهادن به مفهوم مبارزه و مقاومت در مقابل سلطه، رابطه ای دیالکتیک میان قدرت و مقاومت برقرار می کند که این خود، موجبات به چالش کشیدن تک قطبی بودن مفهوم قدرت در نزد مارکسیسم سنتی را فراهم می کند.

از نگاه لاکلائو و موفه، سوژه را باید موجودی اجتماعی پنداشت که در یک گفتمان تنها از طریق جامعه پذیری هویت می یابد. آنان تأکید دارند که سوژه تنها به یک هیئت و در یک وضعیت واقع نمی شود. لذا سوژه همواره تعیین ناپذیر است؛ یعنی گفتمان های مختلف سوژه را در مواضع مختلفی قرار می دهند که گاهی سبب دوگانگی می گردد. در نتیجه، هویت، فرهنگ و ایدئولوژی تصادفی است نه اصیل و اثباتی. این نسبیّت از مهم ترین ویژگی های فرهنگ و ایدئولوژی است.

تحلیل گفتمان از حوزه زبان شناسی به دنیای سیاست و اجتماع وارد می شود. جامعه، زنجیره ای از فرایندهاست که به تولید معنا منجر می شود. در بحث زبانی، وامدار ساختارگرایی و پیرو پس ساختارگرایی هستند. در بحث سیاسی و اجتماعی، خوانشی انتقادی از مارکسیسم سنتی دارند.	پیوند مباحث زبانی با مسائل سیاسی
--	---

در این نظریه، برخلاف نظریات مارکسیستی پیش از آن، معنا هرگز به صورت نهایی تثبیت نمی شود. دور شدن از آلتوسر و نزدیکی با گرامشی. عاملیت سوژه به جای انفعال. اجتماعی شدن سوژه و ساخته شدن هویتش در تعامل با جامعه، نه جبر گفتمانی. قدرت محدود به طبقه ای خاص نیست.	گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال
---	---

خلاصه فیلم توهین

یاسر، پناهنده فلسطینی در بیروت برای یک شرکت پیمانکاری، کارهای نوسازی شهری را انجام می دهد؛ در خلال کار از ناودان (غیراستاندارد) خانه ای آب به روی او می پاشد، او از صاحب خانه (تونی) اجازه می خواهد ناودان را تعمیر کند اما تونی که پی برده او پناهنده ای فلسطینی است، در حضور دیگران به او بی احترامی می کند و اجازه تعمیر را به او نمی دهد. یاسر به عنوان بخشی از وظایف کاری اش، ناودان را تعمیر می کند و تونی که خشمگین شده، با چکش ناودان ترمیم شده را خرد می کند. یاسر با دیدن این کار تونی، در حضور دیگران و شیرین (همسر تونی) به او اهانت می کند و می گوید «پست و رذل». تونی بعد از آن اصرار دارد که یاسر باید از او عذرخواهی کند وگرنه شکایت خواهد کرد. یاسر با اصرار مدیر شرکت، راضی به عذرخواهی می شود اما آنجا با شنیدن جمله توهین آمیزی از تونی- «یا ریت شارون محاکم عن بکره ابیکن: کاش شارون همه شما را نابود میکرد» (دویری، ۲۰۱۷: ۲۰۱۵؛ ۱۶:۱۵) با مشت به او حمله می کند که باعث آسیب نسبتاً جدی می شود. تونی شکایت می کند و در دادگاه با توجه به عدم خویشن داری تونی و جانب داری نسبی قاضی از پناهندگان فلسطینی، رای مطابق خواست تونی جاری نمی شود. از این رو او تقاضای دادگاه تجدیدنظر می کند و در این دادگاه، وکیلی مشهور (وجدی وهب) و منتسب به حزب مسیحی وکالت تونی را به عهده می گیرد؛ در آن سو نیز هنا (دختر وجدی وهب)، وکالت یاسر را به عهده می گیرد. اتفاقات دادگاه که منجر به افشای زوایای مختلفی از زندگی دو طرف دعواست، در کشور بلوای سیاسی و زدو خورد شهری را به راه می اندازد و علت این آشوب ها هم تعلق هریک از طرفین دعوی به یکی از گفتمان های سیاسی

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

موجود در کشور است. در نهایت قاضی تجدیدنظر، حکم به برائت یاسر می دهد و پس از وقایعی که در این بین اتفاق افتاده، به نظر می رسد، تونی نیز از این حکم ناراضی به نظر نمی رسد زیرا او در این ماجرا از جنبه های دیگری بهره برده است که برایش ارزش بیشتری دارد.

۳. بحث و بررسی

اولین قدم در تحلیل متن بر اساس این رویکرد، بازشناسی دست کم دو گفتمان رقیب است که باهم رابطه دیگربودگی دارند؛ چون نظریه پردازان این رویکرد معتقدند که گفتمان ها پیوسته توسط یک دشمن هویت می یابند و نظام معنایی خود را در تقابل با آن سازمان می دهند (بخارایی و دیگران، ۱۳۹۴: ۲۱) و اساساً بر مبنای این نظریه هیچ گفتمانی بدون حضور غیر و رقیب شکل نمی گیرد. به نظر ما در این متن دو گفتمان اصلی وجود دارد که هریک از آنها در تقابل با دیگری قابل شناخت و بررسی است. این دو گفتمان اگرچه در نگاه اول با یکدیگر ضدیتی ندارند اما اگر از منظر تاریخی و خارج از متن بررسی شوند، آنگاه ریشه اختلافات آنها آشکار می شود. نکته اینکه خود متن دست مخاطب را برای فرارفتن از متن و ارجاع به اطلاعات بیرونی باز گذارده؛ مثلاً در این متن به شخصیت های سیاسی واقعی یا اموری که در تاریخ لبنان وجود دارند اشاره مستقیم شده است. این دو گفتمان، در زنجیره هم ارزی هریک عناصر متعددی را با خود همراه می کنند و سوژه های خود را فرامی خوانند. بصیرتی که با خوانش این متن در بیننده ایجاد می شود این است که آنچه باعث شکل گیری دعوا بین دو شخصیت اصلی داستان شد، گذشته شخصی آنهاست که با مسائل اجتماعی پیوند خورده؛ اما آن دو واقعا قصد گسترده شدن درگیری در سطح ملی را نداشتند، آنچه باعث این گسترده شدن شد، جبر گفتمانی بود. در دادگاه بدوی، یاسر صریحا خود را گناهکار دانست اما قاضی، طرفدار حمایت از پناهندگان بود، حق تونی را آن گونه که انتظار می رفت به او نداد و باعث شکایت او به دادگاه تجدیدنظر شد و در آنجا دعوا به سطح رسانه ها و مردم کشیده می شود. در خلال داستان هم می بینیم که آنها از منظر فردی مراقب شخصیت یکدیگر هستند و به تقصیراتشان معترف اما در سطح گفتمانی، کنترل از دست آنان خارج می شود؛ با این حال در نهایت، آن دو می توانند از سیطره گفتمان خارج شوند و مشکلاتشان را با خود و یکدیگر حل کنند.

۳-۱. گفتمان حمایت از نهضت فلسطینⁱⁱ

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

از نظر لاکلاو و موفه، در گفتمان‌ها باید به مفصل‌بندی توجه کرد؛ از نظر آنان مفصل‌بندی کرداری است که بین عناصر مختلف به‌طور موقت رابطه برقرار می‌کند و هویتشان را تغییر می‌دهد. ساختار کلی حاصل از آن نیز گفتمان را شکل می‌دهد (Laclau and mufte, 1985: 105). مفهوم مفصل‌بندی با مفاهیمی مثل عنصر، وقته، گفتمان، دال مرکزی و... پیوند خورده است. در این دیدگاه، گفتمان پیکره نظام‌مندی است که با پیوند و مفصل‌بندی وقته‌ها و عناصر مرتبط به دست آمده و دربردارنده مجموعه‌ای از نشانه‌هایی است که پیوند معناداری با هم دارند (خلجی، ۱۳۸۶: ۵۴). در گفتمان حمایت از نهضت فلسطین، وقته‌هایی مثل مظلومیت، پناهندگی، مسلمانی و... درباره فلسطینیان وجود دارد. این در حالی است که همین وقته‌ها در نظر گفتمان رقیب، معانی دیگری دارند. آنان فلسطینیان را نه پناهنده، بلکه اشغال‌گر می‌دانند؛ آنها فلسطینیان را نه مظلوم، بلکه مظلوم‌نما می‌خوانند.

دال مرکزی، کانون تشکیل هر مفصل‌بندی است بنابراین پیدایش هر گفتمان با تثبیت نسبی معنا حول این دال صورت می‌پذیرد. شخصیت اصلی یا دال مرکزی این گفتمان، یاسر است؛ پناهنده‌ای فلسطینی که در منطقه مخصوص پناهندگان فلسطینی در بیروت زندگی می‌کند. توضیح اینکه در هر مفصل‌بندی، دال‌های متعددی وجود دارند که از نظر ارزشی برای گفتمان برابر نیستند؛ معمولاً یک دال مرکزی وجود دارد که دیگر دال‌ها حول آن انسجام می‌یابند و هسته‌ی مرکزی منظومه‌ی گفتمانی است و دیگر نشانه‌ها را به‌سوی خود می‌کشاند (صدراپی و صادقی، ۱۳۹۷: ۱۷۹).

یاسر که به سبب برچسب فلسطینی بودن، در طول زندگی‌اش بارها مورد تحقیر و عذاب قرار گرفته، تبدیل به فردی منزوی شده است؛ برای او تبعیض و بی‌عدالتی درباره فلسطینی‌ها تجربه‌ای زیسته است. در جایی به همسرش می‌گوید «همه ما را هدف گرفته‌اند... ما سیاهان دنیای عرب هستیم» (دق، ۱۳-۱۴) در اینجا منظورش از «ما» فلسطینی‌هاست. کم‌حرف بودن یاسر حتی در مواردی که حرف زدن به نفع اوست از ویژگی‌های یاسر است و حتی در دادگاه که تونی بارها از حق خودش دفاع می‌کند، از جانب او معمولاً وکیلش سخن می‌گوید؛ دلالت ثانویه این ویژگی یاسر را می‌توان در بی‌صدا بودن و مظلومیت این طبقه از مردم دانست. این ویژگی البته از طرف گفتمان رقیب نوعی مکر و حيله تلقی می‌شود (دق ۳۶: ۵۹).

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

از نظر دیگران یاسر نه یک شخصیت مستقل بلکه پیش از آن، یک فلسطینی است؛ با این برچسب، مفاهیمی به ذهن دیگران وارد می‌شود که او را بر آن اساس قضاوت می‌کنند. تونی در ملاقات اول از لهجه یاسر متوجه شد که او فلسطینی است (دق، ۸۳:۵۵) و برخورد نامناسبی با او داشت (دق، ۶:۱۳). فلسطینی بودن باعث این برخورد شد. در جای دیگری نیز یاسر به عنوان یکی از فلسطینی‌ها برچسب می‌خورد (دق، ۴۹:۱۹). در جای دیگری و درحالی که دعوای بین این دو شخص، تبدیل به بلوایی سراسری شده، یکی از طرفداران فلسطینیان به خبرنگاران می‌گوید: «از تمام کسانی که از نهضت فلسطین حمایت می‌کنند، درخواست می‌کنم در کنار یاسر سلامه بایستند» (دق، ۷۴:۳۴) این برچسب داشتن همیشه به ضرر او نبوده، حتی از آن سود هم برده، زیرا بعد از اینکه انسانی را فلج کرده، به علت شرایط سیاسی مجازات نشده (دق، ۶۱:۲۷). از منظر لاکلائو و موفه، در تنش میان گفتمان‌ها، هر گفتمان، با برجسته‌سازی نقاط قوت خود و پررنگ جلوه دادن نقاط ضعف رقیب و از سوی دیگر با به حاشیه راندن نقاط ضعفش و کم‌رنگ نمایی نقاط قوت رقیب سعی در حفظ و استمرار قدرت خویش دارد (مقدمی، ۱۳۹۰: ۱۰۴)؛ تا با تأثیرگذاری بر ذهنیت سوژه‌ها، اقدام به تولید اجماع و همسویی آنان با منافع خویش نموده که این خود یکی از عوامل حفظ و استمرار قدرت و هژمونیک شدن گفتمان‌ها و درهم‌شکستن هژمونی گفتمان رقیب است. نمونه بارز چنین برجسته‌سازی را در رفتار وکیل یاسر می‌بینیم؛ او دلیل رغبتش را برای دفاع از یاسر را محروم بودن «فلسطینی‌ها» از حقوقشان بیان می‌کند (دق، ۵۰:۴۱) و آشکار است که در اینجا نیز یاسر نه به عنوان یک شخص بلکه به عنوان نماینده‌ای از یک طبقه در نظر گرفته شده. از سوی دیگر، گفتمان رقیب نیز با طرد برخی از نقاط قوت گفتمان نهضت فلسطینی سعی در تضعیف آن دارد، آن‌جا که وجدی وهب، وکیل تونی، یاسر را جزو انسان‌هایی (فلسطینیانی) می‌داند که مکار و آب زیرکاه هستند و مظلوم نمایی می‌کنند (دق، ۳۷) یعنی به او نه به چشم یک شخص، بلکه به عنوان نماینده افرادی از یک طبقه می‌نگرد.

همان‌گونه که گفته شد، یاسر ناخواسته تبدیل به سوژه‌ای ایدئولوژیک می‌شود و نشانه‌ای برای مظلومیت فلسطینیان. اما درعین حال از منظر فردی، ویژگی‌های مثبتی در او دیده می‌شود، مثلاً به رغم برخورد نامناسب تونی با او در ابتدای فیلم، او ناودان را تعمیر می‌کند (دق، ۷). برای عذرخواهی به گاراژ می‌رود (دق، ۱۴). به‌رغم اینکه به نفع شرکت نیست، از مصالح مرغوب برای کارهای ساختمانی استفاده می‌کند (دق، ۳۲:۲۸). اگرچه ظلم و تبعیض، تجربه زیسته او بوده

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

است، اما او هیچ گاه نخواست این توهین و تحقیرها را علنی کند یا به نفع خود از آنها استفاده کند. مثلاً در دادگاه او حاضر نیست جمله توهین آمیز تونی را که سبب خشم او شد را تکرار کند به رغم اینکه آشکارا به نفعش بود. به هر حال با گسترش دعوای بین آن دو، گذشته در دو سطح شخصی و اجتماعی پیوند می خورد و باعث بلوایی سیاسی در جامعه می شود. آنچه که در شخصیت یاسر اهمیت دارد، این است که او در ادامه، حصار گفتمان را می شکند و سعی می کند در برابر جبر گفتمانی که در آن قرار گرفته قد علم کند. از این منظر او تبدیل به سوژه ای گفتمانی از نوعی می شود که در تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه اهمیت دارد، سوژه ای که منفعل نیست به قول کلگ اگرچه در بستر نیروهای تاریخی و گفتمان بالیده، اما توان تغییر آن را نیز دارد. این روش، برای عمل انسانی در تحول خارج از چارچوب گفتمانی نقشی تعیین کننده قائل است و او را صرفاً اسیر ساختارهای اجتماعی نمی بیند (کریمی و نوابخش، ۱۳۹۸: ۱۶)؛ به عبارت دیگر اگرچه سوژه از هر سو در چنبره های گفتمانی محصور است اما در وقته هایی می تواند با تجمیع توان بالقوه خود گفتمان مستقر را به چالش بکشد و نقشی نو بیافریند (همان: ۱۷). او قصد ندارد دعوا گسترده شود و در دادگاه اول خود را گناه کار می داند (دق، ۲۳: ۳۴) آنچه که باعث گسترش دعوا می شود ربطی به او ندارد و او فقط مثل آبی که در کانالی جاری شود، مجبور به حرکت در آن است. در همین رابطه وقتی می بیند که دعوا به زندگی شخصی تونی آسیب وارد می کند، آشکارا اعتراض خود را به وکیلش اعلام می کند (دق، ۴۷: ۱۷).

تونی، صرف نظر از عقایدش، چیز زیادی را از یاسر نمی خواهد، او در ابتدا فقط یک عذرخواهی می خواهد اما یاسر که برای عذرخواهی رفته، عصبانی می شود و به او صدمه می زند، در موارد دیگر هم گفته می شود که با یک عذرخواهی همه چیز تمام می شود، اما یاسر حاضر است به زندان برود ولی عذرخواهی نکند، علت چیست؟ به نظر می رسد مهم ترین علتی که یاسر را از عذرخواهی باز می دارد توهینی است که هویت او را مورد تعرض قرار داده؛ اگرچه همان گونه که گفته شد، یاسر دوست ندارد به عنوان یک فلسطینی مظلوم فراخوانده شود اما در عین حال نمی تواند از توهین به آنچه که او و شخصیتش را شکل داده بگذرد.

در اینجا لازم است به مفهوم هویت از منظر نظریه گفتمان اشاره شود؛ هویت در نظر لاکلائو و موفه، چیزی ذاتی و اصیل نیست، بلکه نسبی است و صرفاً از طریق موقعیت های سوژگی در یک گفتمان قابل فهم است (Laclau and Mouffe, 1985: 115). آنان با الهام از اصل رابطه ای

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

بودن معنا از منظر سوسور، مدعی هستند که هویت هر فرد پیوسته در رابطه با دیگران ساخته می‌شود در نتیجه آن را «اساساً امری انفعالی» (عطایی و بهستانی، ۱۳۸۹: ۸۷) دانسته‌اند؛ آنان نگاه سستی غرب به فرد را که در آن هویت افراد جوهری، درونی و فردی به شمار می‌آید را نپذیرفته و هویت را امری تماماً اجتماعی می‌دانند که در فرایندهای گفتمانی پذیرفته می‌شود. به‌زعم آنان، هویت سوژه از طریق بازنمایی به شکل گفتمانی کسب می‌شود و در زنجیره‌های هم‌ارزی قرار می‌گیرد که ممکن است با دیگر زنجیره‌های هم‌ارز گفتمانی تقابل داشته باشد. هویت همواره در ارتباط با دیگران سازمان‌دهی می‌شود. بنابراین هویتی که یاسر در پی دفاع از آن است، چیزی متفاوتی و یا تاریخی نیست، بلکه این هویت فلسطینی و تداعی‌های همراهش، از رهگذر اختلاف با هویت‌های دیگر مثل هویت صهیونیستی یا مسیحی ساخته شده است. وجدی در پایان دادگاه سعی دارد این هویت و تداعی‌هایش را (مثل پناهنده بودن) به چالش بکشد و نسبی بودن آنها را بیان کند: او می‌گوید اگر یاسر پناهنده است، تونی هم در کشور خودش پناهنده است. زیرا زندگی او به سبب بی‌عدالتی‌ها و رنج‌ها آسیب دیده است. با این تفاوت که به این‌ها چندان توجهی نمی‌شود (دق، ۱۰:۲۰۱). یاسر در روند فیلم رفته‌رفته متوجه بی‌اعتباری این تلقی از هویت گفتمانی می‌شود؛ لذا عامدانه تونی را عصبانی می‌کند تا تونی به تلافی ضربه‌اش را جبران کند، در نهایت از او عذرخواهی نیز می‌کند.

این متن در دلالتی ثانوی، قصد دارد علت این همه اختلاف و جنگ را در منطقه‌خاورمیانه برجسته کند، این اختلافات از آنجا پیوسته بروز می‌کنند که از گفتمان‌هایی پدید آمده‌اند که ریشه در سنت‌ها و گذشته افراد و جوامع دارند و افراد و دولت‌ها عاجز از درک گفتمانی بودن این هویت‌ها هستند.

۳-۲. گفتمان حزب مسیحیⁱⁱⁱ

دال مرکزی این گفتمان تونی است. در واقع تونی نمونه سوژه گفتمانی است؛ در آغاز فیلم، تونی در سخنرانی رهبر حزب مسیحی حضور دارد (دق، ۱-۲) در ادامه، در خودرویش در حال گوش کردن به سرود حماسی حزب است (دق، ۱۳:۲). در خانه و در اتاق فرزندش (که هنوز به دنیا نیامده)، عکس رهبر حزب را نصب کرده است (دق، ۲۰:۲). همین‌طور در دفتر کارش نیز عکس رهبر فقید حزب دیده می‌شود. در زمان کار، سخنرانی‌های رهبران حزب را گوش می‌کند و به طور کلی به نظر می‌رسد همه زندگی او در خدمت حزب است تا جایی که همسر او

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

(شیرین) به او می گوید احساس می کند هر لحظه زیر نظر است (دق، ۲۹:۲). او نه در ظاهر، که در زندگی اش هم از تفکرات حزبی پیروی می کند. علت اصلی درگیری او با یاسر هم فلسطینی بودن یاسر است؛ زیرا حزب مسیحی از فلسطینی ها کینه قدیمی دارند. این همه سرسپردگی به حزب در ابتدا عجیب به نظر می رسد؛ آن هم از سوی یک فرد عادی و نه سیاسی. هر قدر متن به پیش می رود، رفته رفته علت این سرسپردگی تونی به تفکرات حزبی آشکارتر می شود. تونی و خانواده اش در کودکی در طی یک جنایت جنگی از طرف فلسطینیان، از موطن خود (روستای دامور) رانده شده اند و این واقعه به مثابه عقده ای او را گرفتار کرده است. اگرچه او سعی می کند این گذشته غم انگیز را حذف کند مثلاً در مورد آن در دادگاه نمی خواهد حرف بزند (دق، ۸۵) یا وقتی که در ابتدای فیلم همسرش از او می خواهد که به دامور بروند، تونی تند می شود (دق، ۳۰:۳). اما این گذشته به هر شکل بر زندگی او سایه انداخته است. مشکل در این است که تونی نخواسته یا نتوانسته این عقده را در طول زمان بگشاید، این عقده در ذهن او به صورت شیفتگی به حزب مسیحی بروز یافته است زیرا این حزب به شدت با فلسطینی های مهاجر مشکل دارد. در واقع، هویت شخصی تونی با هویت اجتماعی اش پیوند خورده است.

اما وقتی دعوا بالا می گیرد، تونی به عنوان نشانه ای نمادین از حزب مسیحی تبدیل به شخصیتی گفتمانی می شود. نشانه های فراوانی از این ویژگی در فیلم وجود دارد مثلاً حضورش در گردهمایی حزب، چسباندن عکس رهبران حزب به در و دیوار خانه و محل کارش، گوش کردن سرودها و سخنرانی های حزبی و تکرارش؛ یکی از رهبران حزب می گوید آنها (فلسطینیان) باید سرزمینی جز لبنان را برای زندگی بگزینند، هر جا که باشد مهم نیست، مهم این است که در لبنان نباشند. این جمله آخر را تونی هم زیر لب زمزمه می کند (دق، ۱۱:۶).

گروه های فلسطینی در ماجرای سپتامبر سیاه، تونی (شش ساله) و خانواده اش را از زادگاهشان در دامور آواره کردند، لذا او خود را قربانی اشغال و اشغال گری می داند و می گوید: «دوسوم کشور هنوز در اشغال است» (دق، ۱۳:۱۵)؛ در ذهن تونی فلسطینیان هم به مانند صهیونیست ها باعث آوارگی آنان شده اند و کشورشان را اشغال کرده اند: «از چشمه های ما آب می خوردند و بعد آن را آلوده می کنند» (دق، ۴۱:۱۴) و از این روست که آن جمله توهین آمیزی که باعث بلوا می شود را به یاسر می گوید: «کاش آریل شارون همه شما را از بین برده بود» (دق، ۱۵:۱۶). در

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

نظر تونی، فلسطینیان اشغالگرند اگرچه در خارج از گفتمان او این نظر اهمیتی ندارد. این وضعیت را لاکلائو و موفه، با مفهوم تخصم و غیریت توضیح می‌دهند.

تفر تونی از فلسطینی‌ها، ریشه در اتفاقات گذشته دارد که با آموزه‌های حزب مسیحی پررنگ‌تر هم شده است. اما روند دادگاه و اتفاقات آن، باعث می‌شود او گذشته‌ای را که پیوسته از آن فرار می‌کند، بازبینی کند و با آن روبه‌رو شود. او در دادگاه هم خودش را بهتر می‌شناسد و هم یاسر را؛ می‌فهمد که انسان‌ها، با یکدیگر متفاوتند و یاسر پیش از آنکه پناهنده‌ای فلسطینی باشد، یک انسان است. در پایان فیلم وقتی دادگاه یاسر را بی‌گناه اعلام می‌کند، تونی نه تنها ناراحتی‌ای ابراز نمی‌کند، بلکه، نوعی رضایت نیز در چهره‌اش مشخص است، نگاه‌هایی که بین آن دو بعد از دادگاه آخر ردوبدل می‌شود، نشان‌دهنده ارتباط عاطفی‌ای است که بین این دو شکل گرفته (دق، ۱۰۸). قبل از این نیز وقتی می‌بیند ماشین یاسر خراب شده است، آن را تعمیر می‌کند و این نیز نشانه‌ای دیگر از تغییر ذهنیت شخصی تونی نسبت به یاسر است (دق، ۷۸).

تونی ناخواسته در چنبره این گفتمان اسیر شده است؛ او دعوای با یاسر را شخصی می‌داند و از وکیلش دادگاهی منصفانه می‌خواهد نه دلسوزی (دق، ۳۲:۳۷). وقتی برایش اثبات می‌شود که بازیچه دعوای حزبی قرار گرفته، می‌گوید که نمی‌خواسته وارد جریانات سیاسی شود و از وکیلش به شدت انتقاد می‌کند (دق، ۳۰:۷۰). وکیل تونی به او می‌گوید، گروه‌های زیادی هستند که به خاطر مد روز از فلسطینی‌ها دفاع می‌کنند و حتی اگر بخواهد خارج از دادگاه این مسئله را حل کند، این گروه‌ها به او اجازه نخواهند داد (دق، ۳۸). البته خود وجدی به سبب بار تبلیغی این پرونده، وکالت تونی را قبول کرده است؛ به عبارتی در ذهن او نیز این نه دعوای بین دو شخص بلکه دعوایی حزبی است. دخترش به او می‌گوید برای تو همه چیز میدان جنگ است (دق، ۱۷:۵۲). همسر تونی نیز او را بازیچه وکیل حزبی‌اش می‌داند و درک نمی‌کند چطور کسی که قبلاً وکیل سمیر جعجع بوده، حالا یک پرونده بی‌ارزش را قبول کرده (دق، ۵۲). همچنین او به شکلی معنادار همیشه درباره خودش به شکل سوم شخص سخن می‌گوید که در دلالتی ثانویه، می‌تواند نشان‌دهنده عدم فردیت او باشد. در واقع همان‌گونه که در متن نشان داده می‌شود، در جدال گفتمانی، اشخاص فردیتی ندارند و بی‌اهمیت تلقی می‌شوند: همسر تونی می‌گوید به خاطر این دعوای من تحقیر شدم (دق، ۴۷:۵۶). در نزد دیگر ناظران نیز دعوای بین دو جریان است نه دو شخص؛ نگهبان دادگاه درباره این دعوای به همکارش می‌گوید که مردی از حزب مسیحی

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

علیه یک فلسطینی شکایت کرده است (دق، ۴۸:۳۷). بعد از بالا گرفتن دعوا، اعضای حزب مسیحی به طرفداری از تونی با پناهندگان فلسطینی طرفدار یاسر به زدو خورد می‌پردازند (دق، ۵۵:۴۷).

در نهایت تونی از غلبه گفتمان حزبی خارج می‌شود؛ این رهایی از قالب سوژه منفعل گفتمانی و تبدیل شدن به سوژه‌ای فعال که می‌تواند اوضاع را تغییر بدهد، به سبب روبه‌رو شدن با گذشته‌ای شکل گرفت که یک عمر قصد حذف آن را داشت. سخنان رهبر حزب خطاب به تونی، بسیار روشن است: «ما نمی‌توانیم گذشته را تغییر بدهیم، می‌توان آن را به خاطر سپرد اما نمی‌توان در آن زندگی کرد به طوری که ما را کنترل کند» (دق، ۸۰:۵۰). بعد از این سخنان و مرور آنچه که در دامور برای خانواده تونی اتفاق افتاده، و تسویه حساب شخصی‌اش با یاسر (دق، ۹۴) تونی به گذشته‌اش، یعنی همان روستا رجوع می‌کند (دق، ۹۵:۳۳) و با گذشته‌اش به صلح می‌رسد.

از منظر بحران هویت، تونی تا قبل از درگیری با یاسر، ظاهراً مشکلی ندارد و زندگی عادی دارد اما این آرامش، در تخاصم و غیریت با یاسر، دچار بحران می‌شود و پیچیدگی و عقده‌های قدیمی بروز می‌یابند. این عقده‌ها که خود را به شکل پناه بردن به حزب نشان داده است، همچون دملی است که هر روز بزرگ‌تر و چرکین‌تر می‌شود و منجر به تنفر او از پناهندگان شده است. تنها راه رهایی از آن بیشتر زدن به آن و گشایش این عقده و مواجهه با گذشته است؛ این همان کاری که روانکاوان در سطح فردی انجام می‌دهند. در این متن، فقط زمانی مشکل تونی حل می‌شود که در دادگاه، صحنه‌های کشتار دامور به نمایش درمی‌آید، سپس او به دامور می‌رود و خاطرات تلخ و شیرین گذشته برایش زنده می‌شود و حقیقت گذشته را می‌پذیرد و با آن کنار می‌آید. پس از حل این عقده، به شکل نمادین گره دیگر مشکلات نیز باز می‌شود؛ نوزادش از دستگاه خارج شده و در آغوش پدر و مادرش آرمیده و به دنبالش بارش باران اتفاق می‌افتد و تونی در باران روی بالکن ایستاده که می‌تواند نشانه‌ای نمادین باشد از شسته شدن تفکرات تنفرآمیز؛ ناودان نیز تعمیر شده است و در نهایت نیز اعلام رأی دادگاه مبنی بر بی‌گناهی یاسر؛ تمام این موارد نشانه‌هایی است که دلالت بر حل مسئله و عقده‌گشایی دارد. این وضعیت که برای هر دو شخصیت اتفاق می‌افتد، در نظریه لاکلائو و موفه، ازجاشدگی نامیده شده که در آن سوژه‌ها و هویت‌ها به خاطر وجود خصومت و وابستگی به غیر، متزلزل و بی‌ثبات هستند بنابراین

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیس*، ...

با اوج‌گیری خصومت و غیریت، گفتمان‌ها شروع به واگرایی و فروپاشی کرده و سوژه‌ها در پی بحران هویت، برای بازمفصل‌بندی و تعیین هویت نوین در گفتمان بدیل می‌کوشند. لذا ازجاشدگی‌ها تأثیری دوسویه دارند؛ از سویی هویت‌های کنونی را تهدید کرده و از دیگر سوی مبنایی برای شکل‌گیری هویت‌های جدید هستند (حجازی و بهرامی، ۱۳۹۸: ۱۰).

بی‌صدا و مظلوم است. انسانی نیک و با وجدان است. به دنبال آرامش است. توهین را برنمی‌تابد. هویت او در تباین با هویت‌های رقیب شکل گرفته است.	گفتمان حمایت از نهضت فلسطین (دال مرکزی: یاسر)
تونی در این گفتمان ذوب شده است (حضور در گردهمایی حزب، چسباندن عکس رهبران حزب به در و دیوار خانه و محل کار، گوش کردن سرودها و سخنرانی‌های حزبی و ...) هویت آنها در تخاصم با هویت‌های دیگر دچار بحران می‌شود. از نظر آنان، فلسطینی‌ها مکار و مظلوم‌نما هستند. کینه‌ای قدیمی از فلسطینیان دارند. فلسطینیان را مثل اسرایلی‌ها اشغالگر می‌دانند.	گفتمان حزب مسیحی (دال مرکزی: تونی)

نتیجه‌گیری

بررسی‌های این مقاله نشان می‌دهد مهم‌ترین گفتمان‌های موجود در فیلم توهین، عبارتند از گفتمان حمایت از پناهندگان فلسطینی و گفتمان حزب مسیحی؛ گفتمان اول با مفاهیمی مانند مسلمان، مظلوم و محق و گفتمان دوم با مفاهیم وطن‌پرستانه، و ضدفلسطینی مطرح شده است.

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

در این فیلم دو شخصیت اصلی (یاسر و تونی)، نماینده این دو تفکر و دال مرکزی گفتمان‌ها هستند. تقابل این دو گفتمان در جامعه امروز لبنان به شکل تقابل این دو شخص در دادگاه روایت شده است و متن قصد دارد از رهگذر محاکمه این دو شخص، به بررسی انتقادی دو تفکر حاکم بر لبنان امروزی بپردازد. مطابق این متن، مهم‌ترین وجوه اختلاف بین این دو گفتمان در جریان‌های تاریخی و وقایعی خون‌بار رقم خورده است که هیچ‌گاه مورد بررسی موشکافانه قرار نگرفته و از آنجا که متجاوز یا مقصر مجازات نشده، تبدیل به عقده و کینه شده است. در این فیلم اغلب اشخاص به سوی یکی از دو قطب درگیر کشیده شده‌اند؛ هریک از این دو قطب خود را محق می‌دانند و بر آن پافشاری می‌کنند. نکته طنزآمیز قضیه اما آنجاست که هر قدر طرفداران این دو جریان نسبت به یکدیگر تندتر می‌شوند، دو طرف اصلی درگیر در این دعوا با شناختی که از وضعیت خود و دیگری به دست می‌آورند به درک بهتری از هم می‌رسند و نرم‌خوتر می‌شوند. در این متن، جلسات دادگاه به شیوه‌ای دلالت‌مند، به اتفاقات گذشته زندگی شخصی و اجتماعی طرفین می‌پردازد و چیزهای ناخوش‌آیند زندگی آنان را پیش چشمشان می‌آورد تا به جای فرار یا پنهان کردن، بتوانند آن را حل کنند.

هریک از این دو گفتمان دیگری را محکوم می‌کند؛ فلسطینیان خود را مظلوم و سیاهان دنیای عرب می‌دانند که پیوسته نسبت به آنها تبعیض وجود دارد. از این رو در نوعی خاموشی و عدم اعتماد به نفس به سر می‌برند و مسیحیان نیز خود را در کشورشان مظلوم می‌بینند؛ این وضعیت باعث می‌شود تنش دائمی و روزافزون شکل بگیرد. اما این متن، واجد بصیرتی است که در آن به خواننده این‌گونه القاء می‌شود که این اختلافات و دعوای، امری ذاتی نیست، بلکه معنایی است که از ضدیت با دیگر گفتمان‌ها ناشی شده است؛ بر این مبنا، فلسطینی‌های لبنان، هویتشان را از جمله در تخاصم با تفکرات حزب مسیحی به این‌گونه ساخته‌اند و در آن‌سوی دعوا نیز، حزب مسیحی، هویتش در تباین با مهاجران فلسطینی و زدوخوردهای تاریخی گذشته با آنها شکل گرفته است. این تباین‌ها و تخاصم‌ها زمانی به پایان می‌رسد که نه از دریچه ضدیت با دیگری، بلکه از منظر نگرش انتقادی به خود و کاوش در گذشته نگریسته شود.

یاسر و تونی شخصیت‌هایی هستند که یکی (یاسر) بدون اینکه خود بخواهد برچسب گفتمانی خورده است و در دعوای این روایت تبدیل به نماد فلسطینیان شده و دیگری (تونی) اگرچه آگاهانه دلبسته حزب است و طبق تفکرات گفتمانی این حزب از فلسطینیان متنفر است

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

اما او نیز ندانسته و به سبب کینه‌ای که از گذشته به جا مانده، به این حزب و تفکراتش دلبستگی یافته است. او هم ناخواسته، به نماد تفکرات حزب مسیحی تبدیل شده است. هردوی آنها در ابتدا سوژه‌هایی هستند که بنابر تلقی گفتمانی‌شان فراخوانده می‌شوند و به نمادهایی برای بلوایی اجتماعی در کشور تبدیل می‌شوند، در حالی که خودشان چنین قصد و اراده‌ای نداشته‌اند؛ اما این دو، هم در تعامل با یکدیگر و هم با تعامل و تعمق در گذشته‌ای که آنها را بدین جا رسانیده، رفته‌رفته از سیطره گفتمان خلاص می‌شوند و در نهایت، خودشان را از آنچه که بدان‌ها تحمیل شده بود، رها می‌کنند و فردیت می‌یابند. آنها خود را از پیچ و مهره‌هایی در دستگاه مکانیکی گفتمان خارج می‌کنند و به انسان‌هایی با اراده و تشخیص یافته تبدیل می‌شوند.

مطابق آنچه لاکلائو و موفه بیان کرده‌اند، سوژه‌های این متن، سوژه‌های گفتمانی آلتوسری نیستند که توسط ایدئولوژی فراخوانده شوند و عاملیتی نداشته باشند؛ سوژه‌های این متن از رهگذر تعمق و شناختی که از گفتمان خود و دیگری به دست می‌آورند رفته‌رفته از برجسب‌های گفتمانی خود را رها و در برابر آن طغیان می‌کنند. اگرچه در ابتدا آنها هویت خود را در غیریت با هویت دیگری می‌سازند و دیگری را نماینده گفتمان مقابل معرفی می‌کنند و اگرچه شناخت اولیه آنها از یکدیگر بر مبنای قالب‌های از پیش مشخص شده گفتمانی است که باعث درگیری آنها نیز می‌شود، اما در ادامه با شناختی که از یکدیگر و خود پیدا می‌کنند به روابطی انسانی‌تر دست می‌یابند. این همان وجه پساساختارگرایانه نظریه لاکلائو و موفه است که در آن پدیده‌های اجتماعی به صورت واحدهایی از پیش تعیین شده و مکانیکی در نظر گرفته نمی‌شود و عاملیت و درک انسانی در آن اهمیت فراوانی دارد.

توضیحات

ⁱ دق علامت اختصاری دقیقه و زمان است؛ عدد سمت چپ نشانگر دقیقه و عدد سمت راست نشانه

ثانیه است.

ⁱⁱ این گفتمان ارتباط مستقیمی با اتفاقات سه دهه آخر قرن بیستم در لبنان دارد؛ با شکل‌گیری اسرائیل و اشغال سرزمین‌های فلسطینی، شمار زیادی از فلسطینیان به لبنان مهاجرت کردند و نفوذ روزافزون آنها در این کشور باعث شد، معادلات سنتی سیاست و احزاب لبنانی دچار تغییر شود؛ مسیحیانی که تا پیش از این نقش مهمی در عرصه سیاست لبنان داشتند، رفته‌رفته نفوذ سابق خود را از دست دادند و این وضعیت را از چشم مهاجران فلسطینی می‌دیدند. همین مسئله، باعث اختلافاتی ابتدا در صحنه سیاست

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

و سپس جنگ‌هایی داخلی شد که در سال‌های متمادی باعث کشته شدن و بی‌خانمان شدن هزاران نفر شد. این اختلافات در ابتدا با ترور یکی از رهبران حزب مسیحی فالانژ جدی شد. فالانژها در تلافی این ترور، به اردوگاه پناهندگان فلسطینی حمله کردند و فجایع خون‌باری را رقم زدند. گروه‌های فلسطینی نیز بعدها با هجوم به منطقه مسیحی نشین الدامور تعداد زیادی از مسیحیان را کشتند و این جریانات باعث شکل‌گرفتن کینه عمیق دو طرف نسبت به یکدیگر شد که تا امروز هم وجود دارد و به مثابه آتشی در زیر خاکستر، هرازگاهی زبانه می‌کشد.

iii اگرچه در فیلم تصریح نشده، اما به نظر می‌رسد منظور از این حزب، «الکتائب اللبنانی» باشد که توسط پیر جمیل تأسیس شد. نشانه‌هایی در فیلم در تایید این ادعا وجود دارد (مانند پرچم طرفداران و سخنرانی رهبران آن و ...). این حزب، متمایل به جریانات غربی به ویژه فرانسه بود. شعار این حزب استقلال کامل از جهان عرب بود و نقش مهمی در جنگ‌های داخلی لبنان داشته است. برای اطلاعات بیشتر ر.ک: صدرهاشمی، ۱۳۹۲: ۱۴۵-۱۴۷.

منابع و مأخذ

کتاب

- آلتوسر، لویی (۱۳۸۶). ایدئولوژی و سازوبرگ‌های ایدئولوژیک دولت. ترجمه روزبه صدر آرا. تهران: نشر چشمه.
- چوت، سایمون. (۱۴۰۰). مارکس از منظر پساساختارگرایی. ترجمه پژمان برخوردار. پردیس: نقد و فرهنگ.
- دویری، زیاد (۲۰۱۷). توهین؛ لبنان.
- شومان، محمد (۲۰۲۲). تحلیل الخطاب الإعلامي: أطر نظرية ونماذج تطبيقية. القاهرة: الدار المصرية اللبنانية.
- فجری، حسینعلی و نظری، جواد. (۱۳۹۲). کاربرد تحلیل گفتمان در تحقیقات اجتماعی، تهران: جامعه شناسان.
- Howarth, D. (2000). Discourse. London: Open University Press.
- Jorgensen, M & Phillips, L. (2002). Discourse Analysis as Theory and Method. London.
- Laclau, E & Mouffe, C. (1985). Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London: Verso.

پایان‌نامه‌ها

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

- برای رئیسی، مرتضی (۱۴۰۲). تحلیل گفتمان انتقادی متون سینمایی در فیلم‌های الجئة الآن و عمر اثر هانی أبو أسعد و بازمانده اثر سیف‌الله داد از دیدگاه لاکلائو و موفه. (رساله دکتری). تهران: دانشگاه تهران.

- خلجی، عباس. (۱۳۸۶). ناسازه‌های نظری و ناکامی سیاسی گفتمان اصلاح‌طلبی. (رساله دکتری). تهران: دانشگاه تهران.

مقالات

- اشکانی، آرزو و دشتی آهنگر، مصطفی (۱۴۰۱). «تحلیل گفتمان «گذشته به مثابه امری مسئله‌دار» در متون روایی: بررسی موردی فیلم‌های در دنیای تو ساعت چند است و ازدها وارد می‌شود». روایت‌شناسی. دوره ۶. شماره ۱۲. صص ۱-۳۸.

- بخارایی، احمد؛ علیخواه، فردین؛ نباتی شاغل، امین (۱۳۹۴). «واکاوی سوژه زن در فضای گفتمانی سینمای ایران: تحلیل گفتمان موردی فیلم‌های لیلا، دو زن و جدایی نادر از سیمین». زن در فرهنگ و هنر. دوره ۷. شماره ۱. صص ۱۷-۳۶.

- تاجیک، محمدرضا. (۱۳۸۲). «پسامارکسیسم به روایت لاکلائو و موفه». گفتمان. شماره ۹. صص ۱۱-۳۴.

- تاجیک، محمدرضا. (۱۳۹۷). «تأملی بر امکان سوژه‌ی سیاسی باتوجه به نظریه‌ی ارنستو لاکلائو». رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی. دوره ۱۰. شماره ۳. صص ۵۲-۷۳.

- حجازی، سید نصراله و بهرامی، وحید. (۱۳۹۸). «کاربست روش تحلیل گفتمان لاکلا و موفه در رشته علوم سیاسی». روش‌شناسی علوم انسانی. سال ۲۵. شماره ۹۹. صص ۱-۱۸.

- صدرایی، رقیه و صادقی، معصومه. (۱۳۹۷). «تحلیل گفتمان ناسیونالیستی در مجموعه اشعار احمد شاملو بر مبنای نظریه تحلیل گفتمانی لاکلائو و موفه». متن پژوهی ادبی. سال ۲۲. شماره ۷۵. صص ۱۷۵-۲۰۶.

- صدر هاشمی، سید محمد. (۱۳۹۲). جامعه و فرهنگ لبنان. تهران: الهدی

- عطایی، فرهاد و بهستانی، مجید (۱۳۸۹). «هویت و غیریت در زمان شکل‌گیری کشور ایران از منظر شاهنامه: دیدگاه انسان باورانه ایرانی در سیاست خارجی». روابط خارجی. سال دوم. شماره ۴. صص ۷۹-۱۰۹.

- کریمی، شهناز و نوابخش، مهرداد. (۱۳۹۸). «واکاوی مفهوم سوژه در رویکردهای تحلیل گفتمان». مطالعات توسعه اجتماعی ایران. سال یازدهم، شماره دوم، صص ۷-۱۹.

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیسی*، ...

- کسرائی، محمدسالار و پوزش شیرازی، علی. (۱۳۸۸). «نظریه گفتمان لاکلائو و موفه ابزاری کارآمد در فهم و تبیین پدیده‌های سیاسی». سیاست. دوره ۳۹، شماره ۳. صص ۳۳۹-۳۶۰.
- مرادی، کامران (۱۳۹۶). «نقد فرهنگی بر مبنای نظریه‌ی ایدئولوژی آلتوسر: بررسی نسبت ایدئولوژی و فرهنگ». مجموعه مقالات اولین همایش ملی نقد متون و کتب علوم انسانی. صص ۲۱-۳۴.
- مقدمی، محمدتقی. (۱۳۹۰). «نظریه تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه و نقد آن». معرفت فرهنگی اجتماعی. سال دوم، شماره دوم. صص ۹۱-۱۲۴.
- منصوری، عبدالنور (۲۰۲۲). «واقع المصالحة فی لبنان من خلال فیلم قضیه رقم ۲۳». مجله الباحث للدراسات الأكاديمية. المجلد ۹. العدد ۱. صص ۹۲۶-۹۴۷.
- میرزایی، فرامرز و شعیری، حمیدرضا (۱۴۰۱/۱۲/۰۷). «بررسی چالش‌های فرهنگی گفتمان شرق و غرب: ترسیم جهان بر لبه تیغ با نمایش فیلم توهین». «سلسله نشست‌های نقد فیلم (۲)». تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

References

Books

- Althusser, Louis (2007). Ideology and the Ideological Apparatuses of the State. Translated by Roozbeh Sadr Ara. Tehran: Cheshmeh Publishing House.
- Choate, Simon. (1400). Marx from a Poststructuralist Perspective. Translated by Pejman Barkhordari. Pardis: Critique and Culture.
- Doveiri, Ziad (2017). Insult; Lebanon.
- Howarth, D. (2000). Discourse. London: Open University Press.
- Jorgensen, M & Phillips, L. (2002). Discourse Analysis as Theory and Method. London.
- Laclau, E & Mouffe, C. (1985). Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London: Verso.
- Qajari, Hossein Ali & Nazari, Javad. (2013). Application of Discourse Analysis in Social Research, Tehran: Sociologists.
- Shoman, Muhammad (2022). Media Discourse Analysis: Theoretical Frameworks and Applied Models. Cairo: The Egyptian-Lebanese House.

Theses

- Barari Raeesi, Morteza (2023). Critical discourse analysis of cinematic texts in the films Paradise Now and Omar by Hani Abu Asaad and The Survivor by Seifollah Dad from the perspective of Laclau and Mouffe. (PhD thesis). Tehran: University of Tehran.
- Khalaji, Abbas. (2007). Theoretical Contradictions and Political Failure of Reformist Discourse. (PhD thesis). Tehran: University of Tehran.

Articles

- Ashkani, Arezoo & Dashti Ahangar, Mostafa (2022). "Analysis of the discourse of "the past as a problematic issue" in narrative texts: A case study of the films What Time Is It in Your World and the Dragon Enters". Narratology. Volume 6. Issue 12. pp. 1-38.
- Ataei, Farhad & Behestani, Majid (2010). "Identity and Otherness during the Formation of the Iranian State from the Perspective of the Shahnameh: The Iranian Humanist Perspective on Foreign Policy". Foreign Relations. Year 2. Issue 4. pp. 79-109.
- Bokharaei, Ahmad; Alikhah, Fardin; Nabati-Shagel, Amin (2015). "Analysis of the Female Subject in the Discursive Space of Iranian Cinema: Case Discourse Analysis of the Films Leila, Do Zn, and Nader's Separation from Simin." Women in Culture and Art. Volume 7. Issue 1. pp. 17-36.
- Hejazi, Seyed Nasrallah & Bahrami, Vahid. (2019). "Application of Laclau and Mouffe's Discourse Analysis Method in Political Science". Methodology of Humanities. Year 25. Issue 99. pp. 1-18.
- Karimi, Shahnaz & Navabakhsh, Mehrdad. (2019). "Analyzing the concept of subject in discourse analysis approaches". Iranian Social Development Studies. Year 11, Issue 2, pp. 7-19.
- Kasraei, Mohammad Salar & Pouzesh Shirazi, Ali. (2009). "Laclau and Mouffe's Discourse Theory as an Effective Tool in Understanding and Explaining Political Phenomena." Politics. Volume 39, Issue 3. pp. 339-360.
- Mansouri, Abdel Nour (2022). "The Reality of Reconciliation in Lebanon Through the Film Case No. 23." Al-Baheth Journal for Academic Studies. Volume 9, Issue 1, pp. 926-947.
- Mirzaei, Faramarz & Shairi, Hamidreza (02/26/2023). "East and West: The delineation of Jahan's character with the smudges of a faded film." Nashsthaha series of film reviews (2). Tehran: Daneshgah Teacher Education.
- Moghaddam, Mohammad Taqi. (2011). "The Theory of Discourse Analysis of Laclau and Mouffe and Its Critique". Sociocultural Knowledge. Year 2, Issue 2. pp. 91-124.
- Moradi, Kamran (2017). "Cultural Criticism Based on Althusser's Theory of Ideology: Examining the Relationship between Ideology and Culture". Proceedings of the First National Conference on Criticism of Humanities Texts and Books. pp. 21-34.
- Sadr Hashemi, Seyyed Mohammad. (2013). Lebanese Society and Culture. Tehran: Al-Hoda.
- Sadraei, Roqiyeh & Sadeghi, Masoumeh. (2018). "Analysis of Nationalist Discourse in Ahmad Shamlou's Poems Based on the Discourse Analysis Theory of Laclau and Mouffe". Literary Text Research. Year 22. Issue 75. pp. 175-206.

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی برای رئیس*، ...

- Tajik, Mohammad Reza. (2003). "Post-Marxism as narrated by Laclau and Mouffe". Goftman. Issue 9. pp. 11-34.
- Tajik, Mohammad Reza. (2018). "A Reflection on the Possibility of the Political Subject with Attention to Ernesto Laclau's Theory." Political and International Approaches. Volume 10. Issue 3. pp. 52-73.

گذر از سوژه گفتمانی به سوژه فعال: تحلیل گفتمان فیلم توهین از منظر نظریه مرتضی براری رئیسی*

الذات بين الخطابية والفاعلية: تحليل خطاب فيلم قضية رقم ٢٣ من منظور

لاكولو وموف

نوع المقالة: أصلية

مصطفى دشتي آهنگر^١، مرتضی براری رئیسی^{٢*}

١. أستاذ مشارك في قسم اللغة الفارسية وآدابها بجامعة ولايت، إيرانشهر، إيران

٢. أستاذ مساعد في قسم اللغة العربية وآدابها بجامعة ولايت، إيرانشهر، إيران

تاريخ قبول البحث: ١٤٠٤/٠١/٢٤

تاريخ استلام البحث: ١٤٠٣/٠٦/١٥

الملخص

إنّ لبنان قد شهدت صراعات وحروب أهلية مستمرة، مغبة تنافس الأنظمة المهيمنة عليها، منها الصراع بين المسيحيين اللبنانيين والمسلمين الفلسطينيين النازحين حيث قد أدت إلى مجازر دامية بعض الأحيان. تنسج هذه الخلافات المتجذرة بين الهويتين المسيحية والمسلمة قصة فيلم «قضية رقم ٢٣» للمخرج زياد الدويري. تسعى هذه الدراسة إلى استبيان كيفية ظهور الخطابات المتنازعة في هذا النص عبر تحليل العلامات المتعددة الكامنة فيه كما وتسلط الضوء على فاعلية الأشخاص كذوات خطابية وكيفية انطلاقها من القيود الأيديولوجية. هناك العدائية بين الخطابين السياسيين وهي الحماية عن اللاجئين الفلسطينيين من جانب، والخطاب القومي المسيحي من جانب آخر. فالحزب المسيحي يرفض دعم اللاجئين نظراً للأحداث التاريخية فينظر إليهم كالمحتلّين بلبنان أمّا خطاب الحماية عن اللاجئين الفلسطينيين فيعتبرهم مظلومين ينبغي على جميع الأطراف الحماية عنهم بأيّ شكل من الأشكال. النزاعات السياسية بين الفئتين تشكل حلقة الصراع وخلق الفوضى الاجتماعية في هذا الفيلم. فمن هذا المنطلق، هذه الدراسة بطريقة وصفية تحليلية وفقاً لنظرية لاكلو وموف تسعى للكشف عن عملية استبدال الشخصيات المتمثلة في الخطابات من الذوات المقهورة إلى الذوات الفاعلة حيث تخلق معاني جديدة. هذا النص، يرى الإمعان في الماضي البعيد ومواجهته وكذلك تحليل العقد القديمة حلاً للخروج عن الأزمات الأهلية في لبنان؛ بدلاً من إخفائها في زوايا التاريخ.

الكلمات الرئيسية: نظرية الخطاب، الذات، لاكلو وموف، العدائية، فيلم قضية رقم ٢٣